

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КЕРІВНИКІВ ВИРОБНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА»

LEGAL RESPONSIBILITY OF MANAGERS OF PRODUCTION ENTERPRISES FOR VIOLATION OF THE NORMS OF THE LAW OF UKRAINE «ON ENVIRONMENTAL PROTECTION»

Кузьменко О. В.

Доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри публічного та міжнародного права,
Юридичний інститут,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-0830-766X

Чорна В. Г.

Доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та міжнародного права,
Юридичний інститут,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-6072-0283

Островський С. О.

Кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри тактики та тактико- спеціальний підготовки,
Факультет службово-бойової діяльності,
Київський інститут Національної гвардії України,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-9520-4732

Oksana Kuzmenko

Doctor of Law, Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine
Head of the Department of Public and International Law,
Kyiv National Law Institute,
Vadym Hetman University of Economics,
Kyiv, Ukraine

Viktoriia Chorna

Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Public and International Law,
Kyiv National Law Institute,
Vadym Hetman University of Economics,
Kyiv, Ukraine

Serhiy Ostrovskiy

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Tactics and Tactical Special Training Faculty of Military Service,
Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

У даній статті розглянуто юридичну відповідальність керівників виробничих підприємств за порушення норм закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». До особливостей юридичної відповідальності за порушення норм закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» слід віднести наступні: по-перше, юридична відповідальність порушення норм закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» – це різновид юридичної відповідальності у сфері охорони навколишнього природного середовища; по-друге, юридична відповідальність за порушення норм закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» реалізується у особливій сфері суспільних відносин щодо охорони довкілля; по-третє, підставою юридичної відповідальності за порушення норм закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» виступають правопорушення природоохоронної сфери; по-четверте, суб'єктом вчинення правопорушення є керівник підприємства, як спеціальний суб'єкт, посадова особа, на яку покладено комплекс прав та обов'язків; по-п'яте, юридична відповідальність за порушення норм закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» забезпечується кримінально-, адміністративно-правовими та дисциплінарними заходами; по-шосте, має систему відповідних санкцій, метою яких є покарання та виховання спеціального суб'єкта – керівника підприємства.

Ключові слова: керівник підприємства; юридична відповідальність; управління; трудовий колектив; адміністративна відповідальність; дисциплінарна відповідальність; навколишнє природне середовище; природні ресурси.

This article examines the legal responsibility of the managers of production enterprises for violating the norms of the Law of Ukraine "On Environmental Protection". The following are the features of legal responsibility for violating the norms of the Law of Ukraine "On Environmental Protection": firstly, legal responsibility for violating the norms of the Law of Ukraine "On Environmental Protection" is a type of legal responsibility in the field of environmental protection; secondly, legal responsibility for violation of the norms of the Law of Ukraine "On Environmental Protection" is implemented in the special sphere of public relations regarding environmental protection; thirdly, the basis of legal responsibility for violation of the norms of the Law of Ukraine "On Environmental Protection" are offenses in the field of environmental protection; fourthly, the subject of committing the offense is the head of the enterprise, as a special subject, an official who is entrusted with a set of rights and responsibilities; fifth, legal responsibility for violation of the laws of Ukraine "On environmental protection" is provided by criminal, administrative, legal and disciplinary measures; sixth, has a system of appropriate sanctions, the purpose of which is to punish and educate a special subject - the head of the enterprise. It is noted that the legal responsibility of the managers of production enterprises for violating the norms of the Law of Ukraine "On Environmental Protection" is a type of responsibility in the field of environmental protection, the essence of which is the corresponding legal relationship between the manager of the enterprise that committed an offense in the field of the environment while fulfilling the duties assigned to his responsibilities and competent state bodies regarding the protection of the natural environment, within which the offender has the obligation to give a report on his illegal behavior and bear the related restrictions of a property, organizational or other nature, by applying to him a competent sub the object of public administration criminal, administrative and disciplinary liability for the committed violation of environmental protection requirements.

Key words: head of the enterprise; legal responsibility; management; labor team; administrative responsibility; disciplinary responsibility; natural environment; natural resources.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Одним з головних показників якості діяльності підприємств є ефективність управлінської праці, яка на сьогодні відіграє велике значення в забезпеченні законності та дисципліни. Управлінська праця є родовим елементом суспільної праці. В основу її змісту покладено організовану, цілеспрямовану, скоординовану діяльність всіх членів трудового колективу, а також окремих її працівників, які є першоосновою будь якого підприємства чи організації. В той же час управлінська праця характеризується тим, що її першоджерелом є розумова діяльність, що не має на меті безпосередньо отримання матеріальних благ, в той же час вона є невіддільним елементом, що визначає мотиваційний напрямок діяльності управлінця. Саме тому керівник підприємства та весь керівний склад, на який покладено управлінські функції, а також функціональні керівники, що мають лінійну управлінську функцію по забезпеченню ви-

робничого процесу підприємства та організації, направляють свою діяльність на ефективне виконання покладених на них функцій з підняттям іміджу підприємства та отриманням якісних результатів роботи праці.

На сьогодні існує класична модель розподілу стратегічних, тактичних та оперативних задач управління між управлінськими кадрами, які розподіляють функціональні обов'язки між собою та комплексно направляють свою енергію та прагнення на якісний результат від діяльності підприємства [1].

Управлінцем вищого рівня є керівник, саме він визначає стратегічні напрямки розвитку підприємства та особливості функціонування його підрозділів.

Саме керівник приймає фундаментальні рішення щодо стратегічних напрямків розвитку підприємства, змісту роботи, особливостей реалізації поточних справ, він наділений правом укладання договорів з корпоративної діяльності, впровадження нових інформаційних технологій,

придбання програмних продуктів тощо. Зазначена особа наділена правом наймання працівників на роботу. Діяльність керівника характеризується складністю функцій, має масштабний характер, її особливістю є те, що вона наділена пріоритетом стратегічної і перспективної розробки функціонування підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Треба зауважити, що питання правового статусу керівника підприємства піднімалося у наукових дослідженнях таких вчених як: Л.В. Балабанова та О.В. Сардак [1], які досліджували особистісні та професійні характеристики керівника підприємства та визначали можливі шляхи підвищення ефективності його діяльності; Д.В. Могила [3], праці якого комплексно розкривали організаційні характеристики керівника підприємства та його відповідальність за діяльність підприємства; О.Г. Серeda [4] розглядав правовий статус роботодавця як суб'єкта трудового права; теоретичні категорії діяльності керівника підприємства та засади юридичної відповідальності були предметом наукових праць Ф.П. Шульженко [5] тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розкриття засад юридичної відповідальності керівників виробничих підприємств за порушення норм закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Виклад основного матеріалу дослідження. Керівник підприємства може бути власником підприємства, а може бути найманою особою, та виконувати покладені на нього функції, визначені трудовим договором. Як зазначено у Господарському кодексу України [9] статут підприємства чи інші установчі документи визначають права власника щодо управління підприємством безпосередньо або через уповноважені ним органи. Власник або група власників або уповноважений ним орган призначає керівника підприємства, з метою керівництва господарською діяльністю підприємства. Після призначення з керівником підприємства укладається договір (контракт), в якому визначаються строк найму, права, обов'язки і відповідальність зазначеного суб'єкта, умови його матеріального забезпечення, звільнення його з посади, інші особливості найму за погодженням сторін.

Треба зазначити, що керівник підприємства і роботодавець, наділені не однаковим правовим статусом. Відповідно Закону України «Про охорону праці» роботодавець – це власник підприємства, уповноважений ним орган, а також фізична особа, яка використовує найману працю [2]. Роботодавець є стороною трудових відносин. Керівник є найвищою посадовою особою

на підприємстві, в установі, організації. Перш за все, керівник – це суб'єкт, який поєднує в собі якості управлінця та менеджера. Як менеджер – він застосовує покладені на нього повноваження з метою виконання організаційних завдань, як управлінець-керівник – він впливає на підлеглих для отримання якісного результату від їх діяльності і спрямовує все підприємство на досягнення кінцевого результату [3, с. 4]. Таким чином, керівник підприємства – це фізична особа, яка є одноособовим виконавчим органом або очолює виконавчий орган підприємства, відповідно до законодавства України, та має право представляти дієздатне підприємство у всіх правовідносинах без довіреності» [4, с. 8]. Отже, роботодавцем для керівників підприємств, як працівників є саме це підприємство. Керівник підприємства несе юридичну відповідальність як очільник даної юридичної установи, за порушення норм контракту, а також в межах покладених на нього обов'язків за всі протиправні дії, передбачені нормативними актами України. Керівник підприємства несе відповідальність за порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища на загальних підставах і як посадова особа. Розглянемо особливості юридичної відповідальності керівників підприємств цієї сфери.

За неналежне виконання службових обов'язків посадова особа, керівник підприємства підлягає дисциплінарній відповідальності. Законодавство України не встановлює конкретного переліку дисциплінарних проступків у сфері охорони навколишнього природного середовища, за які настає дисциплінарна відповідальність. Згідно Кодексу Законів про працю України від 10 грудня 1971 (ст. 147) дисциплінарними стягненнями є догана і звільнення (розірвання трудового контракту). Дисциплінарна відповідальність у сфері охорони навколишнього природного середовища настає за правопорушення, вчинені працівником у процесі виконання ним службових обов'язків, встановлених приписами контракту (трудоного договору). Така відповідальність може бути застосована до правопорушника власником підприємства, крім керівників структурних підрозділів і головних спеціалістів, які не належать до адміністрації. Дисциплінарне стягнення може накладатися за правопорушення незалежно від настання наслідків щодо нанесення шкоди довкіллю, лише за формальним складом, тобто за одним лише фактом вчинення правопорушення [5].

Адміністративна відповідальність передбачена за: порушення права державної власності на надра; порушення права державної власності на води; порушення права державної власності на ліси; порушення права державної власності

на тваринний світ; псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель; порушення правил використання земель; самовільне зайняття земельної ділянки; перекручення або приховування даних державного земельного кадастру; зняття та перенесення ґрунтового покриття земельних ділянок з порушенням умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту; незаконне заволодіння ґрунтовим покритвом (поверхневим шаром) земель; порушення законодавства про Державний земельний кадастр; порушення строків повернення тимчасово зайнятих земель або не приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням; знищення межових знаків, пошкодження або знищення геодезичних пунктів і мереж; порушення вимог щодо видобутку корисних копалин; порушення правил охорони водних ресурсів; знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень; незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка; порушення правил відновлення і поліпшення лісів, використання ресурсів спілої деревини, вимог з охорони пралісів, квазі-пралісів та природних лісів; пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду; порушення порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або впливу на неї фізичних та біологічних факторів; порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери і атмосферних явищ; недодержання вимог щодо охорони атмосферного повітря при введенні в експлуатацію і експлуатації підприємств і споруд тощо, що містяться у Кодексі України про адміністративні правопорушення. Згідно ст.242-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, розглядає справи про адміністративні правопорушення передбачені вищенаведеними статтями [6].

Треба зауважити, що при виявленні порушень вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, які вчинені посадовими особами підприємств, їх структурних або відокремлених підрозділів, протокол про адміністративне правопорушення складається відносно особи, яка вчинила порушення щодо охорони навколишнього природного середовища. Якщо правопорушення вчинено кількома особами, то протокол складається на кожну особу окремо.

Кримінальним Кодексом України визначені злочинні, що посягають на навколишнє природне середовище та його окремі елементи.

Дані протиправні діяння містяться у розділі VIII Особливої частини «Злочини проти довкілля», так як «навколишнє природне середовище» є елементом поняття «довкілля».

Треба зауважити, що кримінальне законодавство приділяє значну увагу охороні навколишнього природного середовища. В той же час треба зауважити, що склади злочинів, що містяться в Кримінальному Кодексі України досить часто перекликаються з юридичними складами Кодексу України про адміністративні правопорушення, різниця в них полягає у рівні шкоди та суспільної небезпеки. Так, у Кримінальному Кодексу України злочини, що «межують» з адміністративними правопорушеннями, містять характеристику закінченого протиправного діяння, в якому передбачено настання злочинних наслідків, таких як загибель людей, негативний вплив на здоров'я людей, екологічне забруднення територій.

У випадках, коли склад злочину носить формальний характер, вказуються ознаки, що характеризують спосіб його вчинення, місце, мотиви. Так, розглядаючи диспозиції статей, що встановлюють відповідальність за забруднення окремих об'єктів довкілля: забруднення або псування земель; незаконне заволодіння ґрунтовим покритвом (поверхневим шаром) земель; забруднення атмосферного повітря; порушення правил охорони вод; забруднення моря мають ознаку створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля, що відмежовують їх від адміністративних проступків. Вказані статті вказують на таку ознаку забруднення як шкідливість, що створює небезпеку для життя, здоров'я людей та навколишнього природного середовища. Але ж будь-яке забруднення шкідливе для здоров'я і навколишнього природного середовища. Особливою ознакою тут є рівень шкідливості.

За безпосереднім об'єктом злочини які посягають на навколишнє природне середовище поділяються на: 1) злочини проти екологічної безпеки; 2) злочини у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря; 3) злочини у сфері охорони водних; 4) злочини у сфері лісовикористання, захисту рослинного і тваринного світу [8].

У злочинах проти забруднення навколишнього природного середовища предметом злочину є підприємство.

Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення це злочин, об'єктивною стороною якого є приховування або перекручення керівником підприємства відомостей про екологічний стан або стан захворюваності населення у певних районах. Ст. 238 Кримінального Кодексу

України визначено злочин щодо спричинення суспільно небезпечних наслідків для здоров'я людей, рослинного чи тваринного світу, які не набули вигляду загибелі людей або інших тяжких наслідків [8]. В той же час ст. 91-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено адміністративне правопорушення щодо відмови від надання або несвоєчасного надання за запитами повної та достовірної екологічної інформації [6].

У разі приховування або перекичування відомостей щодо відходів, то ст. 82-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлено відповідальність за приховування, перекичування або відмови від надання повної та достовірної інформації щодо безпеки утворення відходів та поводження з ними, зокрема про їх аварійні скиди та відповідні наслідки [6]. В той же час Кримінальним кодексом України передбачена відповідальність за забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля (ст. 239); за забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва (ст. 241); за забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил (ст. 243); за порушення законодавства про континентальний шельф України, що заподіяло істотну шкоду, а також невжиття особою, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел безпеки в зоні безпеки, заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії (ст. 244); за ввезення на територію України чи транзит через її територію відходів або вторинної сировини без належного дозволу (ст. 268). З наведеного видно, що в законодавстві відсутні чіткі критерії відмежування кваліфікаційних ознак щодо злочинного діяння та адміністративного правопорушення, що негативно впливає на можливості притягнення до відповідальності винних суб'єктів та реалізацію принципу караності.

У злочині щодо забруднення або псування земель об'єктивною стороною є порушення винною особою спеціальних правил, що призвело до забруднення земель. Даний злочин визнається закінченим з моменту, коли забруднення або псування земель створило небезпеку для життя, здоров'я людей, або для довкілля.

Загроза заподіяння шкоди має бути реальною, очевидною, а негативні наслідки не настають лише завдяки своєчасно вжитим заходам або в силу інших обставин, які не залежать від волі винної особи [8].

При кваліфікації безгосподарського використання земель (ст. 254 Кримінального кодексу України) об'єктом злочину є встановлений порядок раціонального використання і охорони землі, збереження та відновлення її родючості, поліпшення природного середовища, охорони прав громадян, підприємств, установ та організацій на землю, додатковим - життя і здоров'я особи, а предметом злочину є земля - поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею.

Суб'єкт даного злочину є особа, на яку покладено обов'язок дотримуватись правил щодо дбайливого і раціонального використання земель, збереження та відновлення її родючості.

Суб'єктивна сторона - характеризується умислом або необережністю.

Об'єктом посягання злочину щодо незаконної порубки лісу є суспільні відносини в сфері охорони, раціонального використання і відтворення лісу як важливого елемента навколишнього природного середовища. Суб'єкт злочину – загальний. Вчинення службовими особами незаконної порубки лісу, внаслідок якої заподіяно істотну шкоду, охоплюється ст. 246 Кримінального Кодексу України і додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 364 Кримінального Кодексу України не потребує [8].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що юридичною відповідальністю керівників виробничих підприємств за порушення норм закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» є різновид відповідальності у сфері охорони навколишнього природного середовища, сутність якої полягає у відповідному правовідношенні між керівником підприємства, яка скоїла правопорушення в сфері довкілля при виконанні покладених на нього обов'язків та компетентними державними органами щодо охорони навколишнього природного середовища, у межах якого особа правопорушника має обов'язок дати звіт про свою протиправну поведінку і понести пов'язані з цим обмеження майнового, організаційного чи іншого характеру, шляхом застосування до нього компетентним суб'єктом публічної адміністрації кримінально-, адміністративно-правові та дисциплінарні відповідальності за вчинене порушення вимог охорони довкілля.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Balabanova, L. V., & Sardak, O. V. (2004). Orhanizatsiia pratsi menedzhera: Navch. posib. [Manager's work organization: Education. manual]. Kyiv. Profesional [in Ukrainian].
2. Pro okhoronu pratsi: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 1992 roku № 49. [On labor protection: Law of Ukraine dated October 14, 1992]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> [in Ukrainian].
3. Mohyla, D.V. (2012). Pravovyi status kerivnyka orhanizatsii yak pratsivnyka [Legal status of the head of the organization as an employee]. Candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].
4. Sereda, O. Hr. (2004). Robotodavets yak sub'iekt trudovoho prava [The employer as a subject of labor law]. Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Opryshka, V. F., & Shulzhenka, F. P. (Eds) (2003). Pravoznavstvo: Pidruchnyk [Jurisprudence: Textbook]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
6. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 № 8073-X. [Code of Ukraine on Administrative Offenses dated 07.12.1984 No. 8073-X. 1984. Appendix No. 51]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> [in Ukrainian].
7. Instruksii z oformlennia orhanamy Derzhavnoi ekolohichnoi inspektsii Ukrainy ta yii terytorialnymy orhanamy materialiv pro administratyvni pravoporushennia. Nakaz Ministerstva okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha Ukrainy vid 05 lytnia 2004 №264 [Instructions for the registration of materials on administrative offenses by the bodies of the State Environmental Inspection of Ukraine and its territorial bodies. Order of the Ministry of Environmental Protection of Ukraine dated July 5, 2004 N 264]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0934-04#Text> [in Ukrainian].
8. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. № 25-26. [Criminal codex of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2001. No. 25-26]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
9. Polozhennia pro finansuvannia ta derzhavne kredytuvannia kapitalnoho budivnytstva, shcho zdiisniuietsia na terytorii Ukrainy. Nakazom Ministerstva ekonomiky Ukrainy. Ministerstva finansiv Ukrainy. Derzhavnoho komitetu u spravakh mistobuduvannia ta arkhitektury Ukrainy vid 23 veresnia 1996 r. № 127/201/173 [Regulations on financing and state crediting of capital construction carried out on the territory of Ukraine. By order of the Ministry of Economy of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, the State Committee for Urban Planning and Architecture of Ukraine dated September 23, 1996 No. 127/201/173] *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0588-96#Text> [in Ukrainian].
10. Kryshevykh, O. V. (2016). Kvalifikatsiia zlochyniv proty dovkillia [Classification of crimes against the environment]. In Kvalifikatsiia okremykh vydiv zlochyniv. Multymediiniy pidruchnyk [Qualification of certain types of crimes. Multimedia textbook]. Retrieved from https://arm.naiu.kiev.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_6.html [in Ukrainian].